

Symbolism and Regime Change in Russia

Graeme Gill

Cambridge, New York: Cambridge University Press 2013

Anmeldt av GEIR FLIKKE

Dr. art., førsteamanuensis, Universitetet i Oslo

geir.flikke@ilos.uio.no

Begrepet regimeendring har lenge vært forstått i én kontekst alene: med sentrum i den vestlige verden har «regimeendring» vært ensbetydende med institusjonsbygging og demokratisering. De såkalte «transitologene» hentet på 1990-tallet inn begrepsapparatet fra Phillipe C. Schmitter og Guillermo O'Donnells klassiker *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (1987), en analyse av endringer i latinamerikanske land, og anvendte disse på det tidligere Øst-Europa og de nye landene i Eurasia. Den samlede antagelsen var at «bølger» av demokratisering ville skylle inn også over disse landene. Med denne «bølgen» fulgte transitologenes fokus på demonstrasjoner og elitesplittelser og deres modeller om at institusjonelle endringer innfører nye rutiner for valg, og derved en ny legitimitet for politikere og politikk.

Det ble ikke slik. Etter en opprivende diskusjon i slutten av 1990-årene hvor ny empiri fra Russland utfordret transitologenes hypoteser, begynte en ny akademisk bølge å spre seg på 2000-tallet. «Transitologene» og demokratietsportørene ble tilbakevist; nye regimer i Eurasia ble enten ikke til demokratier over natten, eller de ble noe helt annet enn demokratier. Også denne litteraturen ble temmelig omfattende, og den var i utgangspunktet basert på det samme premisset som hos transitologene: det ble snakket om «forfeilet» demokratisering eller «stagnerende» demokratisering. Kategorier som «kompetitive autoritære regimer» og «hybrid-regimer» ble benyttet for å analysere *reverseringen* av den antatt påbegynte demokratiseringen i 1990-årene og returen av et sett praksiser som hadde en dypere kulturell forankring enn de nye og forholdsmessig sett *grunne* praksisene som på ett eller annet vis kunne forstås som av vestlig opprinnelse.

Dette akademiske dreiningspunktet ble ikke tatt ut av løse luften. Det fant sin parallell i at Vladimir Putin i sin artikkel om Russlands særegenheter fra 2000 tok opp det temaet som hadde vært nesten fraværende i den akademiske diskursen på 1990-tallet – ideen om at Russland «aldri ville kunne bli et demokrati av vestlig type». Putin sa den gang at staten som realitet og – i realiteten – statens prerogativ veide tyngre for russere flest enn alle mulige modeller om samfunnskontrakter, folkevalgte institu-

sjoner og politikk. Staten var det eneste samlende i russisk historie, så den mannen som i løpet av 2000-tallet skulle endre de institusjonelle praksiser i retning av et mer autoritært og autokratisk styre. Institusjonen ble beholdt, men valgsystemet og grunnloven ble endret på sentrale punkter, og – kan det virke som – med det for øye å unngå problematiske spørsmål om suksesjon. Putin kom tilbake: én gang, og to ganger. Hans periode som president vil, dersom han sitter perioden ut, i praksis strekke seg fra 2000–2008 og videre fra 2012 til 2018.

Det er i denne konteksten vi skal lese Graeme Gills svært gode analyse av symbolbruk og regimeendring i Russland. Kan man snakke om regimeendring i et annet perspektiv enn det vestlig-demokratiske? Hva består det sett av diskursive praksiser og politiske praksiser som bekrefter et regimes stabilitet over tid av? På hvilken måte opprettholder et regime sin legitimitet i et hierarkisk samfunn? Hvordan reproduseres et sett av nye praksiser på en måte som gir inntrykk av «historisk» kontinuitet og sammenheng? La det være sagt med en gang: Gill utelukker ikke at samfunnsbevegelser og politiske grupperinger kan engasjere seg i det som sosiologer kaller protestpolitikk (*contentious politics*). Det som interesserer ham er politiske symboler, myter og metanarrativer og hvordan disse begrunner et styresett og skaper kontinuitet med det forutgående. For å si det med Gills ord:

På overflaten assosieres alle systemer med statens symboler: flagget, insignier, nasjonalsanger; og når et nytt regime inntar maktens posisjoner, så kan disse symbolene endres. Det grunnleggende her er at regimer *bruker symboler* i et forsøk på å legitimere sitt styre ved å forbinde seg med de styringsprinsipper og symbolske fremstillinger som de tror vil ha resonans i samfunnet som helhet [min uth.]. Disse styringsprinsippene og symbolske fremstillingene er som regel knyttet til forestillinger om hva et samfunn står for, og ofte nedfelt i myter om dette samfunnets historie (s. 2).

Dette grepet er fortjenstfullt primært av to årsaker. For det første: gjennom å bruke nøkkelbegreper som narrativ, symboler og resonans styrer Gill unna andre og mer prosessorienterte begreper som nasjonsbygging og demokratisering. Han sier ikke noe om hvor prosessen skal ende eller om den beveger seg mot noe. Snarere tvert imot: fenomenet russisk politikk gis en omfattende analyse så å si på sine egne premisser. Gill undersøker politikkenes *symbolske* dimensjon, og gjennom dette hvorvidt de nye institusjonene som valgsystem, grunnlov, presidentembetet og lovgivende organer og politiske partier kan ses på som bærere av mening for russere flest. Heller enn å anvende begreper som «vestlig» demokrati på Russland, analyserer Gill politikk som en sammenhengende vev av legitimerende handlinger, ritualer (slik som innsettelsen av presidentene) og insti-

tusjonelle fullmakter. Derved unngår han også å fremstå som «transitolog», dvs. en som antar at det finnes en slags «mal» for hvordan stater utvikler et demokrati gjennom institusjonalisering og valgordninger.

For det andre gjør dette grepet det mulig å analysere brudd og kontinuitet i russisk politikk. Et av hovedpoengene til Gill er det at den postkommunistiske politikken i liten grad markerer kontinuitet med sovjetperioden (til tross for omfattende symbol- og sjargongimport fra denne perioden). Som Gill hevder, «den postkommunistiske diskursen utgjør ikke en sammenhengende narrativ som integrerer den sovjetiske fortiden med den russiske nåtid og fremtid» (s. 78). Dagens Russland er preget av en blanding av sympati for paternalistiske trekk, både blant eliten og i samfunnet, og elementer av demokrati, medbestemmelse og demokratisk styringssjargong. Om dette kanskje er noe endret i Russland anno 2014, der paternalistiske og nasjonalistiske trekk synes å være mer fremtredende etter annekteringen av Krim, er Gills hovedpoeng likevel verdt å merke seg – russisk politikk og russiske makthavere betjener seg i dag av symboler og legitimerende handlinger som både bryter med den sovjetiske praksis og bekrefter noen av dens grunnleggende elementer.

Det finnes mange eksempler i boken på hvordan disse symbolske elementene preger politikken. Spesielt interessant er analysen av innsettelsen av presidentene (1993, 1996, 2000, 2004, 2008 og 2012). Lederens (Putins) sterke personlighet filtreres gjennom et sett av ritualer der de grunnleggende narrative elementene omkring Russlands postkommunistiske stat gjentas: den ortodokse kirke er til stede, men edsavleggelsen gjøres på grunnloven. Innsettelsen finner sted rundt feiringen av Den store fedrelandskrig (2. verdenskrig) og forbinder dermed handlingen med seier i krig. Sist, men ikke minst, hele den russiske politiske eliten er til stede i det store Kreml-palasset – den føderale forsamlingens to kamre, ledere av fraksjoner i dumaen, regjeringsmedlemmene, dommerne i grunnlovsdomstolen og representanter for de viktigste statlige føderale organisasjonene. I dette ritualet, fremholder Gill, trekkes det veksler på tsar-arven (religiøs velsignelse), sovjetperioden (presidenten hilser de væpnede styrker ved å si «kamerater») og det postkommunistiske Russlands nye politiske system (edsavleggelsen på grunnloven). Gill er ikke blind for ritualenes «symbolske» karakter: «det spiller liten rolle at grunnloven ble installert gjennom brudd på grunnloven», hevder han, med henvisning til Jeltsins oppløsning av Folkekongressen i 1993. Det viktige er at innsettelsens symbolske univers forsøker å sammenfatte, ordne og systematisere en brokete arv i et forståelig hele. Denne ritualiserte helheten støtter opp om presidentens legitimitet som Russlands ledende politiske skikkelse.

Gill forholder seg ikke bare til sentrale politiske ritualer. Boken favner bredt og behandler spørsmål som Moskvas arkitektur og gatenavn, politiske partiers symbolikk og samfunnets oppfatninger av viktige spørsmål

som hvorvidt Lenin skal begraves i en kirkegård eller ikke. Analysen av sovjet-nostalgi i dagens Russland er overbevisende og omfattende, spesielt fordi den er basert på et bredt tilfang av tilgjengelige sosiologiske spørreundersøkelser. Men den er ikke begrenset til disse meningsmålingene alene. Som Gill bemerker foregår det også i det russiske samfunnslivet en slags kreativ synkretisme. Den ortodokse kirke brukte eksempelvis en liturgi som ble benyttet under feiringen av seieren over Napoleon i 1812 under feiringen av Den store fedrelandskrigen (2. verdenskrig) i 2010. Igjen har Gill ett mål: å belyse sammenhenger i de symbolske fremstillingene for derigjennom å belyse spørsmålet om hvorvidt dagens postkommunistiske Russland «gir mening» for vanlige russere.

Bokens styrke er dens bredde, en klar analyse av samtidspolitik og en gjennomført og stringent bruk av begreper som symboler og narrativ. Den er også svært bredt orientert samtidig som den er smekkefull av detaljer. Svakheten er imidlertid at det fokuseres så mye på «helhet» og kontinuitet at bruddene overses. Nyere populær kultur behandles nemlig ikke; temaer som ironi, sosial protest og nye subkulturer utelates også. Gill gir en stemoderlig behandling av konkurrerende virkelighetsforståelser så som politisk opposisjon i sosiale medier. Denne svakheten forsterkes tidvis ved at forfatteren skjelner dårlig mellom det han refererer til som allmenne oppfatninger av politikken og politikeres fremtoning, og den fremtoning disse gis gjennom statseide medier. Akkurat på dette punktet kan det vise seg at Gill understøtter en «gitt» utvikling heller enn å analysere alternativer. I hans analyse understrekes det at Putins og Medvedjevs «rokade» den 24. september 2011 i liten grad påvirket de etterfølgende meningsmålingene. Samtidig hevder han at myndighetenes bruk av sosiale medier (under Medvedjev) i liten grad bidrar til å skape et alternativ til Kremles politikk: «det er en slags ansiktsløs karakter ved denne type sosial kommunikasjon, og de spørsmål han (Medvedjev) svarer på har blitt klarert på forhånd». Her bryter han med nyere forskning på feltet som understreker at sosiale medier er arnesteder for en symbol- og metaforbruk som utfordrer standardoppfatninger av «politikk». Dette er underlig fordi Gill er klar i sin analyse av forskjellene i Medvedjevs og Putins retorikk: de fremstiller statens sosiale kontrakt med samfunnet på helt forskjellig vis. Medvedjev gikk langt i å fremholde at samfunnet bør være fristilt fra staten og at statens kontrollmekanismer bør reduseres til et minimum. Hva Putin mener om den saken er for så vidt gjort klart gjennom innføringen av en rekke nye lover i 2012.

På enkelte områder kan man kanskje også utfordre Gills konklusjoner. Som de fleste områdespesialister mener han at Jeltsin-perioden innebar en sterk polarisering mellom fortid og fremtid, sovjetkommunisme versus nytt russisk demokrati. Denne manikeismen var nødvendig for å markere et brudd med fortiden, mener Gill, men den bidro samtidig til å polarisere

samfunnet. I Putin-perioden er denne diskursive polariseringen forsvunnet, hevder han, ettersom en ny politisk stabilitet er etablert. Men er dette virkelig tilfellet? Gill leter etter sammenhenger og unngår derved å se felter der symboler brukes ironisk. Et eksempel på dette er journalisters bruk av begreper som «Bresjnev-stagnasjon» for å beskrive tilstanden i Putins tredje periode fra 2012 og fremover. Her markeres nettopp en ironisk kontinuitet med fortiden. Bresjnev-perioden oppfattes ikke som udelt positiv, men er forbundet med en «myk» rehabilitering av Stalin, økende mangel på forbruksvarer og et korrupt og ineffektivt byråkrati. Med andre ord, sovjetiske metaforer og symboler har også en evne til å overleve, uavhengig av de ritualer det politiske system benytter seg av for å gi mening til politikken.

Når det er sagt, er dette en svært leseverdige bok. For det første fordi Gill unngår langtekkelige resonnementer om politisk kultur og definerer begrepet «metanarrativ» på en elegant måte. I hans fremstilling er symbolenes viktighet så å si diktert av fortiden: Det sovjetiske eksperimentet var nettopp bygget opp om en ideologisk narrativ som forandret form og innhold under forskjellige generalsekretærer. Denne sovjetkommunismens narrativ var basert på en «symbolsk konstruksjon som gav mening til samfunnet og forklarte på hvilken måte samfunnet beveget seg fremover» (mot større grad av kommunisme). Da den gikk i oppløsning, sto staten og eliten overfor en om mulig større utfordring: å gi mening til de nye statsinstitusjonene og, ikke minst, til den politiske og sosiale hverdagen som utfoldet seg i ruinene av statskollapsen. Og her er Gills grep velkomment: Det dreier seg ikke om gjeninnføringen av en ideologi, men om å skape en meningsbærende fortelling om politikk.

For det andre er boken leseverdige fordi den favner så bredt. Den er den mest omfattende analysen av symboler og forsøkene på å etablere en post-sovjetisk narrativ jeg har lest til nå. Gill tar for seg ikke bare institusjonene, men også ritualene (innsettelsen av presidenter), den politiske arena, valgsystemet og politiske partier som symboler for en sammenhengende politikk, og sist, men ikke minst, hvordan samfunnet tenker om symboler, historie og ritualer. Slik sett dekker Gill alle de områdene som transitologer debatterer i sine analyser av hvorvidt demokratier er konsoliderte eller ikke, men uten å forholde seg til dette spørsmålet om hvor Russlands politiske system er på vei. Hvorvidt det er «vestlig» eller «ikke-vestlig» er av underordnet betydning så lenge det gir mening, og så lenge institusjoner, personer og nasjonale symboler makter å bygge en bro mellom befolkning og elite. Spørsmålet om konsolidering er for Gill underforstått: det øyeblikk Russlands institusjoner og russisk politikk gjenkjennes av samfunnet som bærere av mening og indre konsistens, og i det øyeblikk nasjonalstatens symboler uttrykker en sammenheng, er det mulig for russere flest å slutte seg til det politiske systemet i Russland.

Med dette som bakgrunn er Gills bok – etter min mening – den mest omfattende og oppdaterte drøftingen av brudd og kontinuitet i tradisjoner, politiske praksiser og symboler fra Sovjetunionen til det ny-gamle Putins Russland. Gill har gjort en omfattende analyse av et stort empirisk materiale, og han utvider studiet av russisk politikk betraktelig. Ankepunktet er som nevnt over – hva med de symbolene, og begrepene som inneholder allusjoner til brudd med, opposisjon mot og motstand mot en ny narrativ? Det er for så vidt godt begrunnet fra Gills side at han ikke forholder seg til disse i nevneverdig grad. Det betyr imidlertid ikke at dette feltet ikke er interessant forskningsmessig.